

УДК 94 (477.63) «18/19»

Л. В. Гриженко

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

УЧАСТЬ КУПЕЦТВА У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ КАТЕРИНОСЛАВА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Розглянуто участь катеринославських купців наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. у громадсько-політичному житті міста.

Ключові слова: купці, підприємці, громадське життя, політична сфера діяльності.

Рассмотрено участие екатеринославских купцов в конце ХІХ – начале ХХ вв. в общественно-политической жизни города.

Ключевые слова: купцы, предприниматели, общественная жизнь, политическая сфера деятельности.

За сучасних умов розвитку ринкової економіки в Україні поступово зростає інтерес до історії вітчизняного підприємництва, уособленням якого вважають купецтво. Так, наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., коли розвиток економіки активізував підприємницьку діяльність, відбувся процес активного формування торгово-промислового прошарку, основу якого становило саме купецтво. До того ж останнє, поступаючись питомою часткою у складі всього населення, гучно завилало про себе і в громадсько-політичному житті тогочасного суспільства.

Ураховуючи те, що низка суспільних перетворень, які сьогодні відбуваються в Україні, багато в чому нагадують модернізаційні зрушення в українських землях Російської імперії, висвітлення цього питання може спонукати до осмислення уроків минулого. До того ж вивчення участі катеринославського купецтва на межі ХІХ–ХХ ст. у громадському та політичному житті дає можливість краще простежити особливості становлення ринкових відносин сучасного капіталістичного суспільства, що неабияк підтверджує актуальність розгляду поставленої проблеми.

Історіографія питання обмежена та фрагментарна. У дореволюційний період цілеспрямовано не вивчали діяльність купецтва, а праці, що стосувалися цієї проблематики, мали лише загальний характер [1]. У радянській історіографії діяльність купецтва, як правило, вивчали в контексті економічного розвитку як складник буржуазії [12]. Лише в сучасній історіографічній традиції з'явилася низка праць, присвячених безпосередньо купецтву [2–11]. Проте на сьогодні поставлене питання висвітлюють в окремих аспектах. З-поміж усіх досліджень варто відзначити праці О. М. Доніка, об'єктом вивчення якого є південноукраїнське купецтво, та

В. І. Лазебник, яка в окремих дослідженнях описує роль катеринославського купецтва в житті міста [9; 10].

Мета написання цієї розвідки полягає у висвітленні діяльності купців Катеринослава в органах міського самоврядування та розкритті їх впливу на розвиток різних сегментів громадського життя.

Зазвичай катеринославські купці за своєю професійною спрямованістю або родом занять були банкірами, підприємцями, керівниками акціонерних фірм, міської адміністрації, чиновниками, а також верхівкою інтелігенції – приватними лікарями, інженерами та майстрами металургійних і гірничо-промислових підприємств регіону, професорами та викладачами Вищого гірничого училища. Вони мали доволі високий рівень добробуту. Цей прошарок населення Катеринослава хоч і був чисельно незначним (2 % від усього населення міста), проте відзначався найбільшою соціальною активністю, орієнтувався на фінансовий успіх і мав неабиякий престиж та перспективи в набутті владних повноважень.

В умовах капіталістичної трансформації суспільства наприкінці XIX – початку XX ст., зі становленням ринкових відносин, роль купецтва у громадському житті міста поступово зростала. Це обумовлено посиленням матеріальних можливостей останніх та збільшенням їх представництва серед громадських посад. Із цього часу купецтво стало активніше проявляти ініціативу не лише у фінансуванні громадських закладів, а й брати активну участь у діяльності органів місцевого самоврядування. Як представник підприємницького класу у такий спосіб воно поступово поповнювало ряди місцевих громадських діячів і ставало доволі впливовою силою міського громадського самоврядування.

У цілому практичне та консервативне ставлення купецтва до міського самоврядування сприяло фінансовому процвітанню і благоустрою міста. Ще після запровадження міської реформи від 16 червня 1870 р. купці стали важливим його складником як гласні всестанових дум і члени їх виконавчих органів – управ [4, с. 142].

Характерно, що компетенція та діяльність міської думи і управи Катеринослава були обмежені місцевими господарськими питаннями, основними з яких були: бюджет і майно міста, піклування про його благоустрій, забезпечення продовольством і охорона здоров'я мешканців, опіка бідних та інші види благодійності, запобіжні заходи від вогню та іншого лиха, а також розвиток закладів народної освіти, промисловості й торгівлі. На практиці в міській думі купецтво відстоювало як громадські, так і особисті інтереси. Через органи міського самоврядування воно сприяло розвитку місцевої торгівлі, промисловості, транспорту, розбудові міської інфраструктури – будівництву мостів, доріг, ринків, систем водопостачання та електрифікації, а також спорудженню об'єктів соціального, культурно-освітнього й релігійного призначення – училищ, дитячих садків, будинків для безпритульних і людей похилого віку.

Виступи під час думських дебатів дають підстави говорити про те, що підприємці керувалися в них своїм власним життєвим досвідом. Так, коли катеринославський купець М. Мірошніченко порушував тему ринків, він був добре обізнаним щодо предмета розмови. На сесіях думи він неодноразово виступав із приводу зменшення розмірів збирання за торговельне місце під час міських ярмарків, обґрунтовуючи це тим, що «значення катеринославських ярмарків помітно впало, і чимало торговців з огляду на високий збір за торговельне місце воліють залишатися вдома, замість того, щоб вирушати в дорогу» [4, с. 158].

У пореформений період катеринославські купці стабільно превалювали в міській думі, що дозволило їм зберігати за собою значення могутньої сили. Їх великий підприємницький досвід та завзятість були незамінними в роботі цього важливого для міста органу, а різнонаціональний склад не становив жодного етнічного бар'єра і не заважав злагодженості у прийнятті вагомих рішень. Серед гласних Катеринославської думи варто назвати російських підприємців купецького походження М. Мірошніченка, В. Алексєєва і І. Тіссена, а також єврейських – М. Еля, Й. Штромберга, І. Грановського та М. Карпаса [9, с. 142]. На відміну від гласних – інтелігентів, або «панів», купці мали у своїй більшості домашню освіту або навчалися в училищах, які не закінчили [4, с. 227]. Так, І. М. Алексєєнко закінчив лише 5 класів гімназії, Д. В. Пчолкін – 3 класи, М. С. Копилов і І. О. Джигіт здобули домашню освіту. Усі четверо були купцями першої гільдії міста і зробили чимало для його розвитку і благодійності, посиливши свою роль у громадському житті завдяки власним фінансовим можливостям.

Відзначилось катеринославське купецтво і серед міських голів. За виборами цю посаду в Катеринославі найчастіше обіймали саме представники вищезгаданого стану. Це повністю зрозуміло, бо купці не лише розпоряджались власними та мали доступ до корпоративних фінансових коштів, а й були досить впливовими постатями в міській громаді. Із погляду ієрархії цінностей купецтва, які перебували на відповідальній громадській роботі, посаду міського голови сприймали водночас і як державну службу, і як служіння загальногромадським, загальноміським інтересам, що відповідало службовій етиці, запровадженій у Росії разом із «Табелем про ранги» [4, с. 160]. Вони встановлювали відносини з державними органами влади та, спираючись на представників свого стану в органах місцевого самоврядування, сприяли розвитку економіки міста, розбудові міської інфраструктури, спорудженню об'єктів соціального, культурно-освітнього й релігійного призначення. З останньої чверті XIX ст., коли в Катеринославі розпочався промисловий бум, провідна роль підприємницької еліти на чолі з купецтвом навіть посилювалася. Останнє не лише делегувало більшу частину гласних, а й регулярно висувало зі свого складу міських голів. У Катеринославській думі гласним-купцям – на противагу

дворянам та представникам інших станів – у період із 1870 до 1914 рр. постійно належало більше половини місць. Загалом Катеринослав як промисловий і адміністративний центр Півдня України був винятком серед великих українських міст стосовно непохитності позиції купецтва як у думі, так і на посаді міського голови.

Серед ряду імен міських голів – купців Катеринослава, де варто відзначити І. Ловягіна, Ф. Дупленка, А. Кирпишникова, П. Волкова, Я. Рохліна, П. Белявського, особливо виділяється ім'я О. Толстикова. Діяльність останнього – яскрава сторінка історії міського самоврядування і міста останніх років XIX – початку XX ст. Ще за життя його було нагороджено багатьма золотими та срібними відзнаками.

О. Я. Толстиков належав до тих підприємців, які на громадських посадах сумлінно працювали в інтересах Катеринослава. Його діяльність як гласного, члена різних асоціацій та міського голови впродовж кількох термінів перебування на цій посаді (1889–1893, 1901–1905) розгорталася в річищі динамічного економічного розвитку міста. Лише з 1900 до 1902 рр. міський бюджет збільшився втричі – з 692 тис. крб до 2 млн 210 тис. крб [4, с. 155]. Саме в цей період за головування О. Я. Толстикова реалізовано такі проекти, як оновлення міського парку з літнім театром, спорудження нової будівлі міської думи та численних освітніх закладів і установ соціального призначення, брукування багатьох вулиць та влаштування їх електричного освітлення. Під час його перебування на посаді міського голови споруджено будинок для першого реального училища. Сам губернатор, характеризуючи діяльність О. Я. Толстикова, писав: «Пользуется общим уважением и по своим нравственным качествам, по моему мнению, с успехом для дела может исполнять предстоящие ему служебные обязанности». Він був останнім головою Катеринослава з купецького стану.

Жителі міста віддавали належне громадській роботі представників купецького стану. Так, помітний відбиток в історії міста залишила діяльність катеринославського купця 1-ї гільдії, спадкового почесного громадянина М. С. Копилова, який із 1893 до 1918 рр. безперервно виконував обов'язки гласного міської думи. Він був власником торговельно-промислових підприємств – будівельних, деревообробних, борошномельних, вугільних копалень, друкарні «М. С. Копилов», засновником місцевої газети «Приднепровский край» [4, с. 160]. До того ж директор дитячого притулку, голова правління товариства незаможних учнів комерційного училища і член його опікунської ради М. С. Копилов особливо щедро жертвував кошти на навчальні заклади. Так, на спорудження будівлі Катеринославського вищого гірничого училища він виділив 50 тис. руб., був одним з ініціаторів заснування в місті вищих жіночих курсів, перетворених у 1918 р. на університет.

Варто особливо відзначити благодійницьку діяльність купецтва. Доволі часто купці очолювали благодійні товариства, залучаючи до їх діяль-

ності навіть своїх дружин. Так, найбільшим пожертвуванням в історії Катеринослава став капітал (понад 750 тис. крб) купця й гласного міської думи І. М. Алексеєнка [9, с. 140]. У 1912 р. на ці кошти споруджено дитячу лікарню, амбулаторію, богадільню для жінок похилого віку, яких утримували на відсотки з решти пожертвування. Більше 140 тис. крб зберігали на рахунку міського громадського банку як «Іменний капітал І. І. Остроухової». За них було відкрито дитячу лікарню імені І. Остроухової. «Желя оставить по себе добрую память в населении того города, в котором по милости Божьей протекала моя жизнь, я признала за благо весь свой капитал... пожертвовать на дела благотворения...», – записала у своєму заповіті вдова катеринославського купця І. І. Остроухова в 1902 р. [6, с. 251].

Наприкінці XIX ст. участь купців у добродійній діяльності набула форм престижної соціальної поведінки. Така діяльність демонструвала чималий авторитет купецтва, який розкривався в роботі його представників в органах міського самоврядування. Варто відмітити, що свої благодійні акції купці проводили не лише через релігійно-моральне світобачення, а й часто через прагматичні розрахунки (оскільки влада високо цінувала зусилля благодійників і стимулювала цей процес усілякими нагородами, орденами, різними званнями, чинами та посадами). У такий спосіб уряд сприяв піднесенню соціального статусу заможних купців, посилював престиж успішної торгово-промислової діяльності.

Крім участі в роботі станovo-представницьких і професійних організацій, купці об'єднувалися в різні зібрання, клуби за професійно-становою ознакою для регулярного професійного спілкування й обміну досвідом проведення разом із родичами вільного часу [4, с. 172].

Саме купецькі зібрання, зокрема клуб Комерційного зібрання, клуб Польського громадського зібрання «Огніско», формували простір комунікації як купецтва, так і в цілому підприємницького прошарку, змістовним наповненням якого були професійні й благодійні устремління і який водночас уможлиблював неформальне спілкування й довілля. Поряд з балами, маскарадами, театральними виставами, танцювальними, музичними, літературними вечорами та науковими лекціями, велику популярність серед відвідувачів мали азартні ігри й більярд. Неформальна обстановка клубів дозволяла місцевим купцям обговорювати й вирішувати важливі питання, які стосувалися господарських і громадських справ [4, с. 176]. Таким чином, час, проведений спільно у клубах або товариствах, співпраця в міській думі та інших громадських органах відкривали можливості соціальної інтеграції поза етнічними бар'єрами.

Отже, роль катеринославського купецтва у громадсько-політичному житті міста є достатньо вагома. У статусі гласних міської думи та її виконавчого органу купці мали змогу розпоряджатися додатковими ресурсами економічного й соціального впливу, накопичувати культурний капітал для себе і міської громади. Дума була тим простором, який сприяв

соціальної інтеграції купецтва до громадського життя міста. Високий рівень присутності купецтва в органах міського самоврядування забезпечував представникам цієї верстви вплив на розвиток інфраструктури, комунікативних мереж та інших сегментів простору соціально-економічного й культурно-громадського життя. Через свою діяльність на виборних посадах купці сприяли суспільному згуртуванню міської громади, ставали відомими місцевими діячами.

Бібліографічні посилання

1. **Берлин, П.** Русская буржуазия в прошлом и настоящем [Текст] / П. Берлин. – СПб.: Тип. И. А. Ефрона, 1922. – 308 с.
2. **Бігун, Г. С.** Історія підприємництва в Україні: 1861–1917 рр. [Текст] / Г. С. Бігун, В. Г. Ляшенко, Д. П. Шапран. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2007. – 187 с.
3. **Боханов, А. Н.** Крупная буржуазия России. Конец XIX – 1914 г. [Текст] / А. Н. Боханов. – М.: Наука, 1992. – 260 с.
4. **Донік, О. М.** Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) [Текст] / О. М. Донік. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 271 с.
5. **Донік, О. М.** Купецьке промислове підприємництво в Україні (XIX – початок XX ст.) [Текст] / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / О. П. Реєнт (голова редкол.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 11. – С. 154–168.
6. Історія міста Дніпропетровська [Текст] / за наук. ред. А. Г. Болєбуха. – Д.: Грані, 2006. – 596 с.
7. **Крутіков, В. В.** Соціальна структура міської буржуазії України напередодні революції 1905–1907 рр. [Текст] / В. В. Крутіков // Укр. іст. журн. – 1992. – № 3. – С. 63–64.
8. **Лазанська, Т. І.** Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торговельно-промислової статистики XIX ст.) [Текст] / Т. І. Лазанська. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 282 с.
9. **Лазебник, В. И.** Екатеринославское купечество и его роль в истории города (1780–1918 гг.) [Текст] / В. И. Лазебник // Наддніпрян. історико-краєзнавчий зб.: матеріали Першої міжрегіон. історико-краєзнав. конф. (Дніпропетровськ, 8–9 жовтня 1998 р.). – Д., 1998. – Вип. 1. – С. 139–144.
10. **Лазебник, В. И.** Населення Катеринославської губернії за матеріалами Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 року (Статистич. огляд) [Текст] / В. И. Лазебник // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. «Історія і археологія». – Д., 2002. – Вип. 10. – С. 51–56.
11. **Миронов, Б. Н.** Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) [Текст] / Б. Н. Миронов. – 3-е изд. испр., доп. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – Т. 1. – 548 с.
12. **Рындзюнский, П. Г.** Утверждение капитализма в России [Текст] / П. Г. Рындзюнский. – М.: Наука, 1978. – 295 с.

Надійшла до редкол.: 28.12.2015